

УДК (811.161.2:81)'373.21(477.43)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-2-13>

Ілона ОРДИНСЬКА,
orcid.org/0000-0001-9673-8576
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) ilonaordynska@ukr.net

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ЛЕКСЕМ ОЙКОНІМІВ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті охарактеризовано семантику твірних лексем ойконімів Північної Хмельниччини. Звернено увагу на велику кількість відонімних найменувань поселень, зокрема відантропонімних номінацій. З'ясовано, що локальний аспект став причиною появи низки відойконімних назв. У семантичній структурі відапелятивних назв поселень зафіксовано географічні терміни, що вказують на тип і особливості населених пунктів, та флоролексеми, що репрезентують рослинний світ. В ойконімах із комбінованою семантикою знайдено поєднання усіх зазначених вище аспектів.

Власні географічні назви відбивають специфіку економічного, політичного, соціального, культурного життя народу. Саме в назвах поселень відображається історія розвитку народних промислів і ремесел, що дає певну інформацію для етнографів та народознавців. Лінгвісти ж завдяки різним групам онімів можуть заповнити низку лакун, які й сьогодні існують у мові. Традиційно, визначаючи семантику твірної основи ойконімів, поділяють назви на відонімні та відапелятивні.

Проміжним вважають відонімно-відапелятивний пласт найменувань, які утворилися або на основі наявних назв шляхом додавання певних атрибутивних елементів або ж онімізацією нових словосполучень. Аналіз семантики твірних основ пропріальних одиниць засвідчив перевагу відонімних похідних (2 146; 50,33 %) над відапелятивними (1 874; 43,95 %) та відапелятивно-відонімними (235; 5,51 %).

Перший тип – це насамперед відантропонімні деривати (1 769; 41,49 %), частіше мотивовані прізвищами (1 026; 24,06 %), прізвицьками і прізвищевими назвами (574; 13,46 %) та іменами (110; 2,58 %), і відтопонімні (285; 6,68 %), зокрема відойконімні (195; 4,57%); обидві групи домінують серед агоронімів і годонімів. Відапелятивні номінації, які більш характерні для ойкохоронімів, представлені насамперед похідними від іменників (1 040; 24,39 %), таких як географічні терміни (654; 15,34 %), назви споруд (143; 3,35 %), флоролексеми (106; 2,49 %) тощо, та прикметників (504; 11,82 %).

Ключові слова: мікротопонім, мікротопонімя, ойконім, мікроойконім, ойконіміком, денотат, власна назва дрібного географічного об'єкта.

Ілона ORDYNSKA,
orcid.org/0000-0001-9673-8576
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnyskyi, Ukraine) ilonaordynska@ukr.net

SEMANTICS OF FORMING LEXEMES OF THE NORTHERN KHMELNYTSKYI REGION

The article describes the semantics of oikonyms forming lexemes of the Northern Khmelnytskyi region. Attention is paid to a large number of proper names, in particular anthroponymic nominations. It has been found that the locative aspect has given rise to a number of oikonym proper names. In the semantic structure of the names of settlements, geographical terms indicating the type and features of settlements and florolexemes representing the plant world are recorded. A combination of all the above aspects was found in the oikonyms with combined semantics.

Proper geographical names reflect the specifics of economic, political, social, cultural life of people. The history of folk crafts and handicrafts development is reflected in the names of settlements, which provides some information for ethnographers. Thanks to different groups of onyms, linguists can fill a number of gaps that still exist in our language. Traditionally, when determining the semantics of forming lexemes, oikonyms are divided into from-onyms and from-appellative names.

An intermediate layer is considered to be from-onyms and from-appellative layer of names that were formed either on the basis of existing names by adding certain attributive elements or by onymizing new phrases. Analysis of the semantics of propriat units creative bases showed the predominance of from-onyms derivatives (2,146; 50.33%) over from-appellative (1,874; 43.95%) and from-onyms and from-appellative derivatives (235; 5.51%).

The first type is primarily from-anthroponymic derivatives (1,769; 41.49%), more often motivated by surnames (1,026; 24.06%), nicknames (574; 13.46%), names (110; 2.58%), from-toponymic derivatives (285; 6.68%), in particular from-oikonoms (195; 4.57%); both groups dominate among agoronoms and hodonyms. The appellative nominations, which are more characteristic for oikohoronoms, are primarily derived from nouns (1,040; 24.39%), such as geographical terms (654; 15.34%), building names (143; 3.35%), and florolexems. 106; 2.49%) etc., and adjectives (504; 11.82%).

Key words: *microtoponym, microtoponymy, oikonym, microoikonym, oikonimikom, denotation, proper name of a small geographical object.*

Ойконіми окремих регіонів Хмельницької області ставали об'єктом зацікавлень науковців та краєзнавців, зокрема К. С. Баценко, Д. Г. Бучка, Н. Я. Грипас, С. М. Єсюніна, М. І. Коваль, А. О. Коханської, А. Пасіщук, І. Д. Сидоренко, Н. М. Торчинської, М. М. Торчинського, Я. В. Янчишиної, однак Північна Хмельниччина у цьому плані не характеризувалася. Комплексний аналіз ойконімів та мікроойконімів Північної Хмельниччини відсутній, що й визначає **актуальність** нашої статті. Вагомість дослідження зумовлена також необхідністю фіксації пропріативів, чимало з яких втрачається протягом нетривалого часу їх існування, оскільки такі онімічні одиниці в основному не фіксуються в писемних джерелах. Особливо вагомим є аналіз семантики твірних лексем ойконімів Північної Хмельниччини.

Мета дослідження – охарактеризувати семантику твірних лексем ойконімів, зафіксованих у північних районах Хмельницької області.

Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) зібрати і систематизувати ойконіми Північної Хмельниччини;
- 2) надати комплексний аналіз семантики твірних лексем ойконімів Північної Хмельниччини;
- 3) проаналізувати екстралінгвальні фактори, які впливають на формування власних назв Північної Хмельниччини;

Об'єкт дослідження – ойконіми північних районів Хмельницької області.

Предмет дослідження – семантика твірних лексем ойконімів Північної Хмельниччини.

Джерельною базою дослідження є матеріал, зібраний шляхом експедицій та анкетування респондентів з допомогою різних програм-питальників, а також опрацювання низки історичних документів, словників, карт, наукових і довідкових видань та численних Інтернет-сайтів.

Відповідно до мети і низки поставлених завдань у процесі дослідження використано такі **методи і прийоми**, як *польові дослідження* (анкетування, інтерв'ювання та спостереження), *описовий* (для інвентаризації, класифікації та інтерпретації ойконімів), *структурний* (для опису структурно-словотвірної організації наймену-

вань), *порівняльно-історичний* (для з'ясування особливостей номінацій різних типів денотатів) і *кількісних підрахунків* (для встановлення продуктивності окремих типів номінацій).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у сферу наукового вивчення включено ойконімію Північної Хмельниччини, аналіз якої допоможе уточнити загальні закономірності творення і функціонування власних назв дрібних географічних об'єктів і як окремого регіону, і як складника цілісної топонімної системи України.

Власні географічні назви відбивають специфіку економічного, політичного, соціального, культурного життя народу. Водночас вони допомагають представникам інших галузей знань, наприклад історикам, встановлювати територію проживання слов'ян загалом й окремих племен зокрема, вивчати історію колонізаційних і переселенських рухів. Саме в назвах поселень відображається історія розвитку народних промислів і ремесел, що дає певну інформацію для етнографів та народознавців. Лінгвісти ж завдяки різним групам онімів можуть заповнити низку лакун, які й сьогодні існують у мові.

Кожному класу власних назв притаманні певні принципи і способи номінації, що й дозволяє говорити про особливості семантичної структури. «Семантика твірних основ онімів, як і власне спосіб їх творення, є одним із визначальних критеріїв, на основі яких класифікуються власні назви» (Торчинський, 2008: 397). Вивчення семантичної структури оніма дозволяє не тільки говорити про закономірності номінації, а й виявити лексеми, не зафіксовані в історичних джерелах або ж і зовсім зниклі із сучасної мови.

Традиційно, визначаючи семантику твірної основи ойконімів, поділяють назви на відонімні та відапелятивні. Проміжним вважають відонімно-відапелятивний пласт найменувань, які утворилися або на основі наявних назв шляхом додавання певних атрибутивних елементів або ж онімізацією нових словосполучень.

Закономірним у назвотворенні є велика кількість відантропонімних найменувань. Із-поміж 579 сучасних ойконімів, які поряд із пластом мікротопонімів також стали об'єктом нашого

вивчення, 367 одиниць (63,39 %: Вовківчики (Ввч); Кірчик (Крч), Михайлівка (Мхв) є відонімними похідними.

Досліджуваний регіон почав активно заселятися з XV століття, чому сприяло зручне географічне розташування: густі ліси, болота, ріки, що дозволяло відбивати напади татарських орд та займатися промислами і ремеслами (Герета, 2004: 25). За твердженням науковців, відантропонічне творення ойконімів особливо продуктивним стає в період розвитку феодальних відносин, коли масово виникають населені пункти, а в основу називання лягають особові назви їх засновників або власників (Демчук, 2018: 150).

На території Хмельниччини відантропонімні назви поселень становлять понад 60 % від усіх найменувань (Герета, 2004: 68). В інших регіонах України, зокрема на Буковині, Львівщині, Покутті, Черкащині, назв поселень, мотивованих антропонімами, близько 50 % (Гонца, 2006: 13).

У структурі відантропонімних назв поселень (322 одиниці; 55,62 %: Коськів (Кск), Михнів (Мхн), Фадіївка (Фад)) виділяємо відіменні (54; 9,33 %: Гриців (Грц), Лавринівці (Лав), Янівка (Івн)), відпрізвищні (10; 1,73 %: Бейзими (Бзм), Клембівка (Клб), Шевченко (Швч) та відандронімні (1; 0,17 %: Михайлючка (Мхч)). Решта відантропонімних дериватів (257; 44,39 %: Крачанівка (Крч), Правутин (Впр), Сягрів (Сяг)) мотивована прізвиськами або прізвищевими назвами. Традиційним залишається іменування поселень за чоловічим іменем, прізвищем або прізвиськом. Лише з кінця XVIII ст. фіксуємо ойконіми, мотивовані жіночими іменами: Варварівка (Вар, Врв), Ганнусине (Ган). Відандронімна назва Михайлючка (Мхч), єдина на цій території, свідчить про побутування суфікса -ючк- у творенні прізвиська жінки за іменем чоловіка.

Значну групу становлять відойконімні похідні (26; 4,49 %: Більчани (Блч), Припутенка (Прт), Улашанівка (Пул)), зокрема й відад'ектонімні (4; 0,69 %: Берездівське (Бер), Киликийське (Кил), Михольська (Мхл)). Такі найменування існували завжди, проте найбільше їх фіксуємо в період із кінця XVIII ст. до першої третини XX ст., коли внаслідок різних суспільних обставин з'являються фільварки, хутори, урочища, висілки, які номінувалися за назвою сусідніх денотатів. До таких локативних найменувань відносимо різні афіксальні деривати (Баранне, Улашанівці (Улш), Вовківчик (Ввч), Гнійничка (Плс)) і назви, в основі яких лежить ад'ектонім. Але на території північних районів Хмельниччини є і переселенські відойконімні назви. Так, Лодзянівка (Лод) була засно-

вана в XIX ст. поляками, переважно вихідцями з міста Лодзь (Торчинська, 2008: 284).

Менш продуктивні відгідронімні назви (13; 2,25 %: Прислuch (Прс), Ревуха (Рвх), Тернавка (Тер)), що пояснюється незначною кількістю вагомих водних об'єктів і намаганням уникати однакових назв.

Решта відонімних найменувань репрезентовані одиничними фіксаціями: відеклезіонімні – 2 (0,35 %: Троєщина (Трщ), Юровщина (Юрв)), відхоронімні – 1 (0,17 %: Поліське (Плс)), відідеонімні – 1 (0,17 %: Жовтневе (Дкв)). Зафіксовано також складені моделі «ойконім + ойконім» (1; 0,17 %: Баранне-Улашанівка (Улш)) та «ойконім + відетнонімний прикметник» (1; 0,17 %: Чеські Головлі (Нгл)).

Відапелятивних ойконімів ми нарахували 149 одиниць (25,73 %: Городище (Грщ), Городнявка (Грн), Радгоспне (Рдс)), де найбільшу частку становлять відіменникові похідні (87; 15,03 %: Поляни (Плн), Соснівка (Сос), Хвоцівка (Хвц)), зокрема мотивовані географічними термінами з просторовим значенням (63; 10,87 %). «Характер топонімії конкретної території значною мірою залежить від її фізико-географічних особливостей, часу заселення, а також від ступеня її господарського освоєння» (Бучко, 2012: 82), що й відображено в назвах цієї групи, твірними для яких ставали лексеми на позначення особливостей лісових насаджень: Дібрівка (Діб), Залісся (Злс), Підлісці (Пдл); специфіка рельєфу: Гориця (Гор), Курганівка (Кур), Рівки (Рів); тип поселення: Волиця (Вол), Хутір (Виш) та інші Видранка (Ган), Заріччя (Зар), Полонне (Пол).

Від назв споруд утворено три ойконіми (0,52 %: Гута (Гут), Гутиська (Стг), Двірець (Двр)).

Особливості рослинного покриву краю відображено у відфлоролексемних ойконімах (18; 3,11 %), де переважають назви із семою 'лісові дерева': Березна (Вбр), Дубіївка (Дуб), Липівці (Лип), проте є й інші похідні: Вишневе (Виш), Кропивно (Крп), Очеретяна (Врв). Водночас фіксуємо лише одну відзоолексемну назву (0,17 %: Орлинці (Орл)).

Важливе місце у структурі будь-якого топонімікону посідають назви, мотивовані прикметниками (22; 3,8 %: Веселинівка (Вес), Лісне (Лсн), Мокрець (Мок)). Тут можна говорити про ойконіми, утворені і шляхом субстантивації (Круглий (Крг), Мирне (Мир), Радісне (Рдс)), і суфіксації (Довжок (Дов), Кам'янка (Кмк), Круглик (Крг)).

До цієї групи відносимо і складні та складені назви, компонентом яких є прикметник. Найбільшу кількість становить поєднання

«прикметник + ГТ» (35; 6,04 %: Біла Гродка (Блг), Крива Лука (Крв), Новостав (Нвт)). Як свідчать дослідження, прикметники можуть вказувати на вік поселення (Новоселиця (Нвц)), розмір (Великий Скнит (Вск)), колір якогось вагомого у назвотворенні елемента (Білокриниччя (Бкр), Білопіль (Блп)), особливість флори (Дубовий Гай (Дбг)), належність (Дідова Гора (Ддг)) тощо. Зауважимо, що досить продуктивним у таких ойконімах є складник 'красний' (Красносілка (Крс), Красносілка (Ксл), Красностав (Кст)), вжитий зі значенням «гарний, прекрасний, чудовий; найкращий; радісний, щасливий».

Решта відапелятивних похідних із комбінованою семантикою репрезентовані одиничними прикладами (по 0,17 %): «прикметник + прикметник» (Велика Гнійниця (Плс)), «прикметник + назва споруди» (Красотин (Кст)), «прикметник + прикметник + ГТ» (Велика Новоселиця (Нвц)), «числівник + ГТ» (Чотирбоки (Чот)), «числівник + назва споруди» (Семихатки (Смк)).

Третю групу досліджуваних ойконімів становлять відапелятивно-відонімні найменування (61; 10,53 %: Велике Більчино (Блч), Великі Щурівці (Щрц), Мала Гнійниця (Діб)), у структурі яких наявна як власна назва, що може бути представлена й ойконімом, і антропонімом або відантропонімною похідною основою, і ад'ектонімом, і гідронімом тощо, так і загальна, яка здебільшого репрезентує географічний термін, що вказує на тип іменованого об'єкта, його місцезнаходження, або прикметник / числівник із локативним чи квалітативним значенням.

Пропонуємо моделі складних і складених найменувань поселень, що репрезентують аналізовану групу, де на перше місце ставимо головне слово, на друге – залежне. Найбільш продуктивними є поєднання «ойконім + прикметник» (15; 2,59 %: Полонне Велике (Пол), Мала Медведівка (Ммд), Нижні Головлі (Нгл)), «антропонім + прикметник» (14; 2,42 %: Великі Каленичі (Вкл), МалийПравутин (Мпр), Старі Бейзими (Стб) та

«ГТ + антропонім» (11; 1,9 %: Півнева Гора (Пвг), Тадеушпіль (Фад), Хутір Шевченка (Шев)).

Решта назв представлена такими моделями: 1) «ГТ + ойконім» – 5 (0,86 %: Майдан-Лодзянівка (Лод), Слобода Припутенка (Прт), Стригано-Ріпище (Стн)); 2) «ГТ + ад'ектонім» – 5 (0,86 %: Майдан-Лабунський (Мдл), Новоселицький бурякорядгосп (Дбг), Сульжинські Хутори (Виш)); 3) «антропонім + числівник» – 3 (0,52 %: Друга Шкарівка (Мшк), Хотень Другий (Хтд), Хотень Перший (Хтп)); 4) «прикметник + гідронім» – 2 (0,35 %: Малий Корчик, Червоний Корчик (Крч)); 5) «ГТ + прикметник + ад'ектонім» – 2 (0,35 %: Майдан-Старолабунський (Мдл), Новоселиця-Лабунська (Орл)); 6) «ГТ + гідронім» – 1 (0,17 %: Горинь-град (Крц)); 7) «ГТ + відетнонімний прикметник» – 1 (0,17 %: Мокрець Волоський (Ком)); 8) «прикметник + відетнонімний прикметник» – 1 (0,17 %: Березна-Татарська (Брз)); 9) «прикметник + прикметник + ГТ + ад'ектонім» – 1 (0,17 %: Велика Новоселиця Полонська (Нвц)).

Не вдалося встановити семантику двох ойконімів (1,31 %: Горобовець (Хор), Хоросток (Хрт)) через відсутність достовірної інформації про їхню етимологію.

Отже, у чотирьох досліджуваних районах Хмельницької області, як і в інших регіонах України, переважають відонімні найменування поселень, оскільки найпершим критерієм, який лягав в основу назви, була вказівка на власника, завдяки чому продуктивними є відантропонімні номінації, тоді як другим – локативний аспект, що став причиною появи низки відойконімних назв. У семантичній структурі відапелятивних назв поселень часто фіксуємо географічні терміни, що вказують на тип і особливості населених пунктів, та флоролексеми, що репрезентують рослинний світ. В ойконімах із комбінованою семантикою знаходимо поєднання усіх зазначених вище аспектів. Сказане вище дозволяє говорити про активний вплив економічних, географічних, соціальних і культурних чинників на процес назвотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Покутсько-гуцульські ойконіміїні паралелі. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2012. С. 82–87.
2. Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. Чернівці, 1992. С. 35.
3. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Умань, 2004. С. 209.
4. Гонца І. С. Ойконімія Черкащини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. С. 18.
5. Демчук М. Найдавніші українські ойконіми відантропонімного походження : питання етимології. *Народознавчі зошити*. 2018. № 1 (139). С. 150–155.
6. Словник української мови : в 11-ти томах. Київ : Наукова думка. Т. 1–11. 1970–1980.
7. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. *Хмельницький : Авіст*, 2008. С. 548.
8. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1993. С. 234.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. *Хмельницький : Авіст*, 2008. С. 550.
10. Черняховская Е. И. Топонимия Львовщины : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львов, 1966. С.20.

REFERENCES

1. Buchko H. Ye., Buchko D. H. Pokutsko-hutsulski oikonimiini paraleli. [Pokutsko-Hutsul oikonym parallels]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo)*, 2012, pp. 82–87 [in Ukrainian].
2. Buchko D. H. Oikonimiia Pokuttia [Oikonymy Pokuttya]: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.02 – ukr. mova. Chernivtsi, 1992, p. 35 [in Ukrainian].
3. Hereta N. M. Oikonimiia pivnichnoi Khmelnychchyny [Oikonymy of the Northern Khmelnytsky region] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Uman, 2004, p. 209 [in Ukrainian].
4. Hontsa I. S. Oikonimiia Cherkashchyny [Oikonymy of the Cherkasy region] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2006, p. 18 [in Ukrainian].
5. Demchuk M. Naidavnishi ukrainski oikonimy vidantroponimnoho pokhodzhennia : pytannia etymolohii. [The oldest Ukrainian oikonyms of anthroponymic origin: etymology issues]. *Narodoznavchi zoshyty*, 2018, Nr 1 (139), pp. 150–155 [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11-y tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980, V. 1–11[in Ukrainian].
7. Torchynska N. M., Torchynskyi M. M. Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti. [Dictionary of proper geographical names of the Khmelnytsky region]. *Khmelnytskyi : Avist*, 2008, p. 548 [in Ukrainian].
8. Torchynskyi M. M. Oikonimiia Pivdenno-Zakhidnoho Podillia [Oikonymy of the South-Western Podillya] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 1993, p. 234 [in Ukrainian].
9. Torchynskyi M. M. Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy [The structure of onym space of the Ukrainian language]: monohrafiia. *Khmelnytskyi : Avist*, 2008, p. 550 [in Ukrainian].
10. Cherniakhovskaia E. Y. Toponymyia Lvovshchyny [Toponymy of Lviv region]: avtoref. dys. ... kand. fylool. nauk. Lvov, 1966, p. 20 [in Russian].